

КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТІЙНЕ ПОЛЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ ЮВЕНАЛЬНОГО ВІКУ

THE CATEGORICAL AND CONCEPTUAL FIELD OF RESEARCH INTO THE PROBLEM OF DELINQUENT BEHAVIOR IN JUVENILES

Стаття присвячена дослідженню методологічних аспектів наукового дискурсу делінквентної поведінки як психологічного феномена, а саме параметрично-критеріальному розмежуванню базових категорій і похідних понять піднятої проблематики. Зокрема, із системних позицій здійснюється порівняльний аналіз сутнісного змісту і загальної характеристики понять «делінквентна поведінка», «делінквентна поведінка», «злочинна свідомість» у витлумаченні провідних вітчизняних і зарубіжних науковців. Задля підвищення релевантності дослідження та врахування всього спектру змістових конотацій означених категорій і понять авторами запропоновано розгорнуту мережу інтерпретаційних рамок як своєрідну методологічну оптику, крізь призму якої рефлексивно диференціюються основні смислові площини та контексти аналізу понять «делінквентна поведінка», «делінквентна поведінка», а саме: антикультурна маніфестація, порушення соціальних норм, кримінальна спрямованість, дефект ціннісно-сислової сфери, оцінка вихованості, рівень морального розвитку, модель поведінки, аспект самосвідомості, результат негативної соціалізації, тип міжособистісної взаємодії, аномалія/відхилення, риса характеру, особистісна характеристика, соціально-психологічний феномен. Водночас у статті розмежовано комплекс параметрів для порівняння істотних ознак-характеристик поняття «делінквентна поведінка» у концепціях різних науковців. Зокрема, у ролі сутнісних ознак-характеристик зазначеного поняття автори пропонують такі інтенції, змістові центри та детермінанти (провідні передумови та чинники): порушення законодавства, порушення соціальних норм, кримінальна спрямованість (зокрема, схильності), дефект системи цінностей, агресивна поведінка, соціально-економічні чинники, вплив однолітків, психологічні риси, сімейна динаміка, культурні аспекти, когнітивні порушення, узвичаєна поведінка (зокрема, наслідування та аномія).

Ключові слова: делінквентна поведінка, делінквентна поведінка, злочинна свідомість, вчинок, діяльність, деструктивна взаємодія, соціальні норми, мотивація, соціалізація, ціннісно-сислова сфера.

The article is devoted to the study of the methodological aspects of scientific discourse on delinquent behavior as a psychological phenomenon, specifically the parametric and criterion-based differentiation of the fundamental categories and derivative concepts related to the issue. In particular, from a systemic perspective, a comparative analysis is conducted of the essential content and general characteristics of the concepts of "deviant behavior", "delinquent behavior," and "criminal consciousness", as interpreted by leading domestic and international scholars. To enhance the relevance of the study and to account for the full range of semantic connotations of these categories and concepts, the authors propose an extensive network of interpretive frameworks – a kind of methodological lens through which the primary semantic dimensions and analytical contexts of the concepts "deviant behavior" and "delinquent behavior" are reflexively distinguished. These include anti-cultural manifestations, violations of social norms, criminal orientation, defects in the value-meaning sphere, assessments of education, levels of moral development, behavioral models, aspects of self-awareness, outcomes of negative socialization, types of interpersonal interaction, anomalies/deviations, character traits, personal characteristics, socio-psychological phenomena, etc.

At the same time, the article outlines a set of parameters for comparing the essential features and characteristics of the concept of "delinquent behavior" as defined by various scholars. Specifically, the authors propose a number of core intentions, content concentrations, and determinants (i.e., key prerequisites and influencing factors) that constitute the essential features of this concept. These include: violation of legislation, violation of social norms, criminal orientation (including predispositions), value system deficits, aggressive behavior, socio-economic influences, peer pressure, psychological traits, family dynamics, cultural aspects, cognitive impairments, and conventional behavior (including imitation and manifestations of anomie).

Key words: deviant behavior, delinquent behavior, criminal consciousness, act, activity, destructive interaction, social norms, motivation, socialization, value-meaning sphere.

УДК 159.9.01+316.47
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.75.2.28>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Гіряк А.Н.

д.психол.н., професор,
завідувач кафедри психології
та соціальної роботи
Західноукраїнський національний
університет

Ван Чень

здобувач вищої освіти
Західноукраїнський національний
університет

Актуальність дослідження. Аналіз відсотку неповнолітніх злочинців серед усіх кримінальних правопорушників в Україні вказує на стійку динаміку їх скорочення. Зокрема, за статистичними звітами Офісу генерального прокурора, частина неповнолітніх злочинців у структурі усіх кримінальних правопорушень за період з 2016 по 2024 роки знизилася з 4,25% до 1,64% [10]. Така динаміка, на наш погляд, зумовлена такими соціальними факторами:

- фактична ізоляція (своєрідний домашній арешт) молоді, спричинена пандемією COVID-19;

- міграція та еміграція значної кількості громадян, зумовлена повномасштабним вторгненням росії, що скоротило кількість потенційних суб'єктів злочинів;

- згуртованість суспільства перед зовнішньою загрозою, позитивні приклади соціальної відповідальності для наслідування;

- допомога міжнародної спільноти Україні, що певним чином послабила соціальну напруженість та зменшила кількість правопорушень, спричинених бідністю і браком матеріальних ресурсів;

– ускладнені війною процеси належного здійснення судочинства (пошкодження приміщень судів, втрата суддівського персоналу, сповільнення розгляду справ), а також порушена кримінальна статистика (деякі правопорушення можуть бути вчасно не зафіксовані);

– демографічні зміни: до армії призивали велику кількість молодих і соціально активних чоловіків.

Водночас результати аналізу видів злочинності серед неповнолітніх в Україні (рис. 1) вказують на достатньо стійку тенденцію причетності статистично значущої кількості молодих осіб до різних напрямів правопорушень. Найпоширенішими типами злочинів є крадіжки, порушення правил дорожнього руху та злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків.

Найтривожнішою є тенденція зростання після 2020 року кількості умисно нанесених неповнолітніми важких тілесних ушкоджень та зґвалтувань (табл. 1). Подібна невтішна динаміка може пояснюватися такими соціальними та психологічними причинами: 1) війна для частини громадян актуалізує питання фізичного виживання, а крадіжки та торгівля наркотиками стають засобом вирішення економічних проблем; 2) культура насильства (теорія соціального навічання): війна та насильницький медіаконтент спонукають неповнолітніх розглядати агресивну поведінку як дієвий спосіб вирі-

шення проблем; 3) екзистенційна тривога: підлітки втрачають сенс життя через війну і виплескують почуття безпорадності через злочин (наприклад, вандалізм); 4) невротизм (теорія рис): емоційно нестабільні неповнолітні більш схильні до агресивної поведінки як деструктивної стратегії подолання стресу; 5) тіньова проєкція (теорія Юнга): травма війни пригнічується як «тінь», а гнів вивільняється через насильницьку поведінку; 6) звична поведінка (біхевіоризм): тривале перебування в нестабільному середовищі може закріпити злочинну поведінку через підкріплення з боку однолітків (наприклад, схвалення з боку банди).

Злочини, вчинені неповнолітніми, є одним з найважливіших індикаторів соціальних проблем, а розподіл видів злочинів не лише розкриває поведінкові характеристики неповнолітніх, але й відображає вплив соціокультурного, сімейного, економічного, освітнього та правового середовища. Україна зазнала значних змін у соціальній структурі з 2014 року, пройшовши через політичні потрясіння, економічну кризу та збройну агресію росії, що має глибокий вплив на поведінкові моделі неповнолітніх. На жаль, крадіжки, грабїж/розбій, шахрайство, умисні тілесні ушкодження посідають перші чотири місця в розподілі видів правопорушень, скоєних неповнолітніми в Україні в період з 2016 по 2024 роки. Ці види злочинів не лише впливають на безпеку та стабільність суспільства,

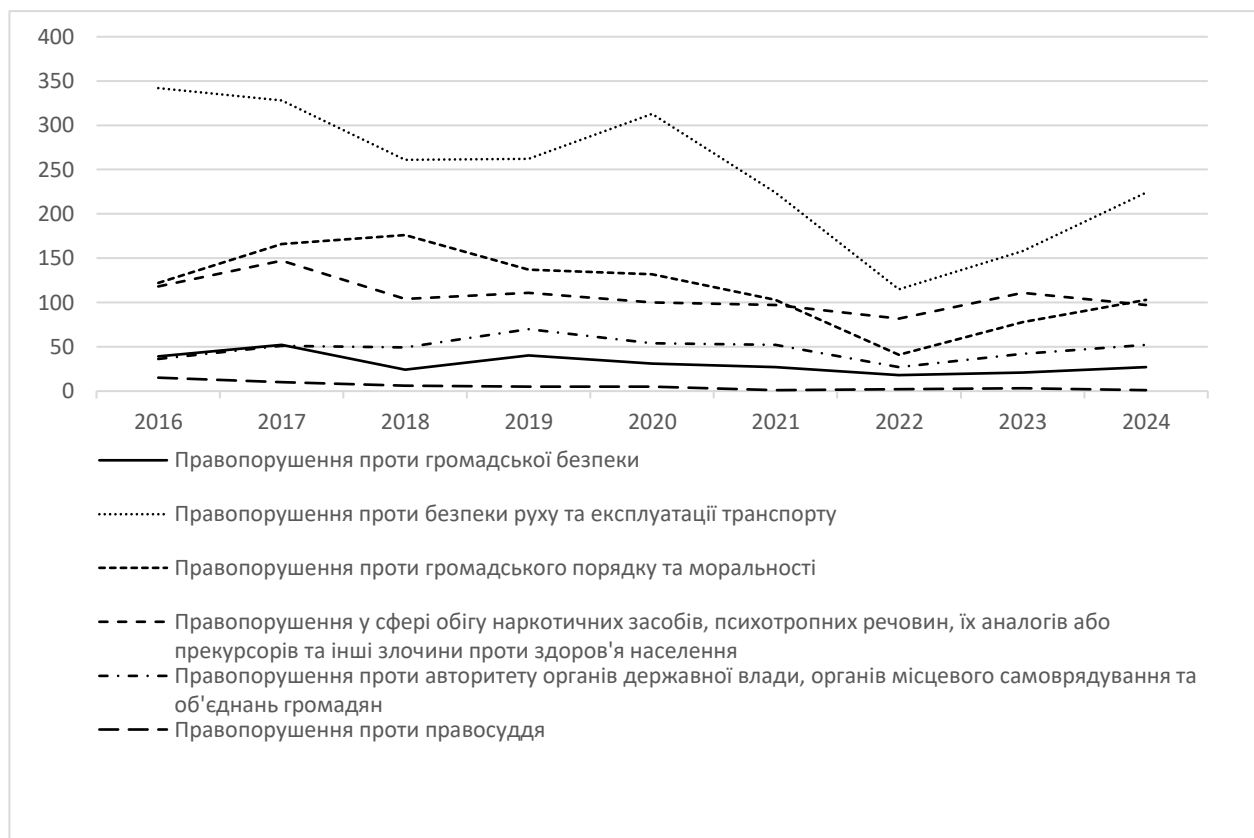

Рис. 1. Тенденції щодо видів злочинності серед неповнолітніх в Україні (сукупні показники кількості злочинців віком до 18 років) [10]

Кількість видів правопорушень, скоєних неповнолітніми в Україні, 2016–2024 роки [10]

Тип правопорушення	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік
Умисне вбивство	31	18	23	21	21	15	7	6	15
Умисне тяжке тілесне ушкодження	35	55	44	37	44	45	26	30	46
Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження	82	78	80	100	72	70	42	45	63
Зґвалтування	4	10	5	9	21	12	19	28	30
Крадіжка	2 627	2 738	2 498	2 067	1 645	1 468	675	807	535
Грабіж, розбій	538	606	507	485	422	295	112	132	104
Вимагання	5	16	6	15	4	11	8	2	3
Шахрайство	129	105	91	65	52	57	48	79	50
Умисне знищення чи пошкодження майна	6	1	4	4	4	1	5	11	33

але й сильно позначаються на ключових аспектах розвитку нового покоління.

Злочинність неповнолітніх – це не ізольоване суспільне явище, а результат сукупності соціальних факторів (безпекова та економічна ситуація в країні, система освіти, сімейне середовище, соціокультурний контекст тощо). Для ефективного запобігання ним та зниження рівня злочинної поведінки молоді необхідно створити сприятливе соціальне середовище на засадах поліаспектного та багаторівневого (індивідуального, групового (перш за все сімейного), загальнонаціонального) підходу до розроблення молодіжної політики в Україні.

Аналіз останніх досліджень з піднятої проблематики. Різноманітні аспекти делінквентної поведінки досліджували численні вітчизняні та зарубіжні правники, психологи, педагоги, соціологи та культурологи. Зокрема, науковому дискурсу підлягали рівні морального розвитку особистості (Л. Кольберг) [28], соціальні центри девіантності (Н. Becker, E. Lemert) [17; 29], кримінальна поведінка (C. Bartol, G. Walters, C. Lombroso, W. Reckless, R. Agnew) [13; 16; 31; 35; 40], делінквентна поведінка як психологічний феномен (Л. Онуфрієва, О. Чайковська) [9; 24], види делінквентної поведінки (О. Барабаш, М. Чурносів, М. Кікалішвілі) [8; 12], фактори протиправної поведінки (Є. Кенчадзе, J. Hoffmann, T. Hirschi, Ю. Коваленко) [24; 26; 27], статево-рольові та вікові аспекти злочинної діяльності (А. Cohen, Т. Богданова, Л. Петрова) [18; 25; 34], особливості делінквентної поведінки у молодіжних субкультурах (А. Гірняк, Г. Гірняк) [3; 4]; профілактика злочинності (О. Шульга, О. Іванов) [25; 36].

Термін «делінквентна поведінка» виник у галузі кримінології та соціології і первинно позначав переважно незаконну поведінку підліткових груп. У ранніх дослідженнях вчені розглядали, чому підлітки в конкретних соціальних середовищах вчиняли дії, котрі порушували усталені соціальні норми. Така поведінка не тільки негативно впливала на розвиток самих підлітків, але й певним

чином порушувала соціальний порядок. Згодом сфера застосування поняття «делінквентна поведінка» стала дедалі ширшою і більше не обмежувалася кримінальною діяльністю підлітків, а поширилась на різні види поведінки, що не відповідають правовим, моральним, освітнім або психологічним очікуванням. Тоді дослідження в Північній Америці та Європі переважно центрувалися довкола багаторівневої екологічної моделі, запропонованої американським психологом Урі Бронфенбреннером, яка підкреслює взаємодію між різними системами. Сучасний науковий дискурс розглядає делінквентну поведінку як результат багаторівневої взаємодії між нейропсихологічними, соціальними, екологічними та культурними інституційними факторами. Акцент досліджень змістився з інтервенції та судового покарання на раннє втручання (таке як сімейна терапія та освітнє розширення прав і можливостей), а також на потребу розроблення нових візій, адаптованих до цифрової злочинності та культурного розмаїття [30].

Деякі вчені визначали делінквентну поведінку молоді як дії, що порушують соціальні та правові норми, але не обов'язково досягають рівня злочинності. Наприклад, Тревіс Хірші у своїй теорії соціального контролю зазначав, що відхилення індивідів від соціальних норм часто є наслідком ослаблення соціальних зв'язків [24, с. 22]. Ця точка зору також відображена в українських дослідженнях О. Шульги та А. Іванченко, які наголошують на тому, що делінквентна поведінка студентів зазвичай проявляється у вигляді дрібних проступків, таких як порушення громадського порядку чи водіння в стані алкогольного сп'яніння [36, с. 45]. Водночас західні вчені часто наголошують на тому, що кримінальна поведінка є основним компонентом правопорушної поведінки, оскільки вона прямо суперечить закону. Наприклад, Д. Фаррінгтон диференціює кримінальну поведінку неповнолітніх на насильницькі злочини та злочини проти власності, підкреслюючи тісний зв'язок між соціально-економічним статусом та кримінальною поведінкою

[21, с. 68]. Своєю чергою, Л. Сігель визначає правопорушну поведінку як порушення закону підлітками або молоддю, включаючи крадіжки, грабежі та вживання наркотиків [37, с. 34]. Однак українські дослідники більше зосереджуються на дрібних порушеннях, таких як неналежна поведінка в університеті чи порушення академічних правил [25, с. 128], а фінансові труднощі розглядають як каталізatori крадіжок або шахрайства. Хоча ці дії не є кримінальними злочинами, потенційно вони негативно впливають на дисципліну та безпеку в ЗВО [34, с. 73]. Щодо соціальних і культурних чинників, то українські та західні вчені сходяться на думці про те, що вони суттєво впливають на типи та частоту правопорушень. Наприклад, період соціально-економічних перетворень в Україні спричинив зміни у структурі сім'ї, що постає потенційною причиною поведінкових проблем молоді [36, с. 47]. Зі свого боку західні вчені підкреслюють роль культури у формуванні поведінкових норм. Зокрема, наводяться стійкі кореляції між типом взаємодії у сім'ї та освітньому доквіллі й стилем поведінки осіб ювенального віку [37, с. 36].

Мета дослідження – рефлексивне виокремлення з методологічних позицій системи інтерпретаційних рамок задля параметричного розмежування сутнісного змісту і загальних характеристик базових категорій і похідних понять проблематики делінквентної поведінки осіб ювенального віку.

Методи дослідження: *статистичний аналіз* поширеності делінквентної поведінки в осіб ювенального віку; *критичний аналіз* основних праць вітчизняних і зарубіжних науковців з піднятої проблематики; *порівняльний аналіз* категорійно-понятійного поля у концепціях різних дослідників; *методологічний аналіз* сутнісного змісту та загальних характеристик понять «девіантна поведінка», «делінквентна поведінка», «злочинна свідомість»; *теоретичний синтез* істотних ознак-характеристик як параметрів для порівняння аналізованих понять; *рефлексія* та *узагальнення* мережі інтерпретаційних рамок як своєрідної методологічної оптики, крізь призму якої диференціюються сутнісні відмінності, змістові інваріанти та смислові центри категорійно-понятійного поля проблематики делінквентності.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням ключових положень дослідження. Поняття «делінквентна поведінка» з'явилося у зарубіжній соціології та кримінології для дослідження проблем поведінкових відхилень і негативної соціальної поведінки, тобто порушень законів та інших норм (моральних, етичних). Цей термін широко використовується в міжнародній юридичній практиці, кримінології та правових системах США, Великобританії та інших європейських країн. Щоб краще зрозуміти сутнісний зміст і загальну характеристику делінквентної поведінки у психологічному контексті, пропонуємо дослідити особливості системи супутніх категорій і понять, як-от «соціальні норми», «мотивація», «ціннісно-смилова сфера»,

«злочинна свідомість», «поведінка», «дія», «діяльність», «вчинок», «клептоманія», «злочинна поведінка», «девіантна поведінка».

Соціальні норми – суспільно встановлені й закріплені взірці поведінки і діяльності людей. Вони є важливим інструментом регулювання у соціальних спільнотах поведінки людей, їхніх взаємовідносин і взаємодії. Саме норми дають змогу особистості оцінювати свої і чужі дії та вчинки, актуальну ситуацію, партнерів, добирати, спрямовувати, формувати, регулювати життєдіяльність. Отже норми забезпечують соціальний контроль за поведінкою членів соціальної групи та окреслюють систему санкцій за їх порушення [11, с. 227].

Ціннісно-смилова сфера – це цілісне, динамічне та інтегративне утворення особистості, яке визначає її смисложиттєві стратегії на основі особистісно значущих цінностей та смислів і охоплює культуру, духовність, цінності, ціннісні орієнтації, особистісні смисли, переживання, ідеали, установки; ціннісно-смилова сфера особистості є системою, здатною до самоорганізації, яка на засадах компліментарності взаємодіє з усіма структурами особистості та культурою як метасистемою [1, с. 5].

Мотивація – система спонукань, які зумовлюють активність людини й визначають її спрямованість. Вона є відносно стійкою системою переважючих мотивів діяльності і поведінки, проте на різних вікових етапах має свої особливості, пов'язані зі зміною провідних видів діяльності, соціальної ситуації розвитку, зміною умов життя і планів людини [11, с. 212].

Злочинна свідомість – психічна діяльність, яка на когнітивному та емоційному рівнях сприяє наданню переваги злочинній поведінці або раціоналізує її. Вона передбачає здатність правопорушника розрізняти правомірні та протиправні дії, а також здійснювати внутрішнє обґрунтування останніх [40, с. 84].

Поведінка (за Б. Скіннером) – серія реакцій організму на подразники навколишнього середовища. При цьому підкріплення є головним фактором формування моделей поведінки [38, с. 32].

Дія – найпростіший (зовнішній/предметний чи внутрішній/розумовий) частково усвідомлюваний акт, що здійснюється для досягнення безпосередньої мети у певній соціокультурній ситуації [5, с. 28].

Діяльність – цілеспрямована усвідомлювана система дій, мотивована потребами та опосередкована культурними засобами [11, с. 45], у якій особа реалізує своє ставлення до світу, людей, предметів, явищ і до самої себе.

Вчинок – фундаментальна психоформа поведінки, яка характеризує суб'єктивно-діяльнісний аспект життєактивності особистості й усвідомлюється нею як суспільний акт і специфічна форма ставлення до норм суспільної моралі та доквілля [28, с. 87; 5, с. 28].

Девіантна поведінка (лат. “deviatio” – «відхилення») – асоціальна поведінка особи (девіанта),

що порушує офіційно встановлені в суспільстві або неофіційні в певній соціальній групі моральні та/чи правові норми, що зазвичай спричиняє її покарання, ізоляцію, перевиховання чи лікування [9, с. 7]. Вона диференціюється на адиктивну, делінквентну та суїцидальну поведінку. Водночас прикладами позитивної девіації є геніальність, надприродатність і героїзм.

Делінквентна (правопорушна) поведінка (від лат. "delictum" – «проступок, провина») – різновид девіантної поведінки, якій притаманні асоціальні, протиправні прояви (проступки, правопорушення, злочини) [12, с. 159], що відхиляються від встановлених у цьому суспільстві і в цей час законів, загрожують благополуччю інших людей, громадському правопорядку або суспільству загалом та можуть бути правомірно покараними. Отже, це порушення офіційно визначених (формальних) соціальних чи культурних норм, що проявляється у вчинках (діях або бездіяльності), котрі завдають матеріальної/фізичної чи психологічної шкоди. Особа, що проявляє протизаконну поведінку, кваліфікується як делінквентна особа (делінквент), а самі дії – як делікти [2; 6; 7].

Делінквентність – це психічна готовність до правопорушення, яка перш за все охоплює асоціальні за своє спрямованістю установки, протиправну мотивацію, повторювані антисуспільні вчинки і дії [2].

Злочинна (кримінальна) поведінка – різновид делінквентної поведінки, що характеризується зумисним порушенням кримінального кодексу [16, с. 2] і підлягає покаранню в кримінальному порядку.

Клептоманія – це психічний розлад (класифікований як розлад контролю імпульсів у DSM-5), що характеризується періодичним, неконтрольованим потягом до крадіжки предметів, зазвичай без особистого користування чи грошової потреби. Клептоманія відрізняється від крадіжки, котрій притаманний усвідомлений мотив матеріаль-

ної вигоди чи довільне задоволення особистої потреби [14, с. 478–481].

Загалом ми погоджуємося з твердженням М. Кікалішвілі про те, що «будь-яка поведінка, яка не схвалюється громадською думкою, називається девіантною, а поведінка, яка не схвалюється ще й законом, – делінквентною. Однак несхвалення ще не означає настання покарання. Можливість застосування кримінального покарання проводить межу між делінквентною і злочинною поведінкою» [8].

Для досягнення методологічної чіткості понятійно-категорійного аналізу пропонуємо найбільш коректне застосування означених термінів. **Поведінка** базується на базових неповно усвідомлених реакціях організму на подразники. **Дія** ж є цілеспрямованою формою поведінки, яка розвивається через соціальну взаємодію й опосередковується мовою. Об'єднані дії називаються **діяльністю**, яка є чітко вмотивованою, має більш складну структуру і залежить від культурних засобів. Своєю чергою, **вчинок** – це конкретна дія, що ґрунтується на моральних рішеннях і відображає рівень морального розвитку особистості. Якщо поведінка внаслідок аномії або конфлікту між цілями та засобами їх досягнення відхиляється від соціальних норм (формальних та неформальних), вона називається **девіантною**. Різновидом останньої є **делінквентна поведінка**, яка пов'язана з порушенням правових норм. Зрештою, **злочинна поведінка** є крайньою формою делінквентної й характеризується зумисним порушенням кримінального кодексу.

Девіантна поведінка охоплює складні соціальні, психологічні, культурні та правові явища. Аналіз багатьох семантичних аспектів дає змогу більш цілісно і системно продемонструвати конотації цього поняття. Проаналізуємо основні смислові центри поняття «девіантна поведінка» з точки зору провідних науковців (табл. 2) [15; 17; 19; 20; 22; 23; 24; 29; 32; 33].

Таблиця 2

Порівняльний аналіз сутнісного змісту поняття «Девіантна поведінка»

Суть поняття	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Автори														
Еміль Дюркгейм	+	+									+			+
Роберт К. Мертон		+		+										+
Говард Беккер		+											+	+
Едвін Лемерт							+					+		+
Альберт Бандура							+	+	+			+	+	
Ерік Еріксон						+		+	+					+
Тревис Хірші		+	+							+				
Талкотт Парсонс		+												+
Зигмунд Фройд	+							+				+		
Ервін Гофман										+			+	

Істотні ознаки-характеристики як параметри для порівняння аналізованих визначень:

- 1) антикультурна маніфестація;
- 2) порушення соціальних норм;
- 3) кримінальна спрямованість;
- 4) дефект ціннісно-сислової сфери;
- 5) оцінка вихованості;
- 6) рівень морального розвитку;
- 7) модель поведінки;
- 8) аспект самосвідомості;
- 9) результат негативної соціалізації;
- 10) тип міжособистісної взаємодії;
- 11) аномалія/відхилення;
- 12) риса характеру;
- 13) особистісна характеристика;
- 14) соціально-психологічний феномен.

Девіантна поведінка стосується дій, установок чи моделей поведінки, які відхиляються від суспільних норм, цінностей або очікувань. Вона охоплює широкий спектр невідповідності: від нешкідливих ексцентричностей, незначних порушень етикету до поведінки, яка кидає виклик усталеним моральним і соціокультурним правилам. Однак девіантна поведінка не завжди негативна, адже може включати новачі, альтернативні способи життя чи творчість на межі з геніальністю.

Делінквентна поведінка є предметом міждисциплінарних досліджень, отже, її змістове осердя є доволі неоднорідним і поліаспектним, що часто спричиняє невиправдану інтерференцію смислових полів суміжних синонімічних термінів. Зупинимось детальніше на смислових концентрах зазначеного поняття й диференціюємо його сутнісний зміст і загальну характеристику. Нами здійснено ґрунтовний аналіз різноманітних тлумачень поняття «делінквентна поведінка» в інтерпретації найбільш відомих науковців-дослідників (табл. 3) [13; 15; 18; 19; 24; 31; 35; 38; 39]. Для цього рефлексивно виокремлено істотні ознаки-характеристики як параметри для більш коректного порівняння аналізованих визначень.

Істотні ознаки-характеристики як параметри для порівняння аналізованих визначень:

- 1) порушення законодавства;
- 2) порушення соціальних норм;
- 3) кримінальна спрямованість (зокрема, схильності);
- 4) дефект системи цінностей;
- 5) агресивна поведінка;
- 6) соціально-економічні чинники;
- 7) вплив однокласників;
- 8) психологічні риси;
- 9) сімейна динаміка;
- 10) культурні аспекти;
- 11) когнітивні порушення;
- 12) узвичаєна поведінка (зокрема, наслідування та аномія).

Делінквентна поведінка – це різновид девіантної поведінки, що порушує офіційні правові кодекси чи закони й має такі основні сутнісні ознаки-характеристики, як незаконність, деструктивність, повторюваність та соціальна шкідливість. Зазвичай це поведінка кримінального характеру (крадіжка, вандалізм, насильство), що зумовлюється соціально-економічними факторами, етнокультурними та індивідуально-типологічними особливостями. Зазначена поведінка пов'язана з типовими повторюваними порушеннями правових норм, котрі часто спричиняються агресивними тенденціями, когнітивними порушеннями, дисфункціональною соціалізацією (педагогічною занедбаністю, впливом референтних однокласників, негативною сімейною динамікою), крахом системи цінностей чи деструктивними змінами самосвідомості.

Проблематика делінквентної поведінки є міждисциплінарною й охоплює правові, психологічні, освітні, культурологічні та соціологічні аспекти, які системно взаємопов'язані, але мають унікальні особливості. Отже, конкретизуємо спільні та відмінні ознаки-характеристики цього поняття з позиції різних наук, галузей та сфер життєдіяльності.

Таблиця 3

Порівняльний аналіз сутнісного змісту поняття «Делінквентна поведінка»

Суть поняття	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Автори												
Чезаре Ломброзо	+		+									
Зигмунд Фройд			+		+			+				
Альберт Коен	+	+				+	+					
Едвін Сазерленд		+	+				+		+			
Тревіс Хірші	+		+	+		+						
Волтер Реклес			+					+			+	
Беррес Скіннер											+	+
Роберт Агню	+	+			+							
Альберт Бандура							+	+	+			
Еміль Дюркгейм		+	+	+								

З точки зору **соціології** правопорушна поведінка відхиляється від суспільних норм і цінностей, часто є результатом соціальної дезорганізації або напруги в суспільстві. Є. Кенчадзе визначає делінквентну поведінку як злочинні дії, вчинені особами, які суперечать законам громадянського суспільства, наголошуючи на ролі суспільних норм у розумінні злочинності [27, с. 71].

З точки зору **освітян** правопорушна поведінка стосується дій учнів, які порушують шкільні правила, етичні норми чи протиставляють себе установленому порядку навчання. Така поведінка може бути провісником або проявом ширших поведінкових проблем і деструктивних моральних рис. У дослідженні делінквентної поведінки педагоги зосереджують увагу на низькому самоконтролі, що спричиняє вищі ризики злочинної поведінки та низької академічній успішності, вказуючи на зв'язок між успішністю в навчанні та правопорушеннями [26, с. 748–749].

З **юридичної** точки зору делінквентна поведінка – це різновид девіантної поведінки, яка передбачає порушення правових норм, але винні не можуть нести повну юридичну відповідальність, оскільки їм бракує необхідної правової свідомості та дієздатності. Суб'єктами делінквентної поведінки зазвичай є неповнолітні, на поведінку яких вплинули психологічні та соціальні чинники [12, с. 160].

З **кримінологічної** точки зору термін «делінквентна поведінка» використовується для означення дії, яка порушує встановлені законодавством правові норми й конкретизується у категоріях «правопорушення» і «злочин». У Кримінальному кодексі України правопорушення визначається як антигромадське діяння, що завдає шкоди суспільству і передбачає юридичну відповідальність (адміністративну, цивільну, дисциплінарну чи кримінальну). Залежно від характеру правопорушень, ступеня їх шкідливості і небезпеки для громадськості, а також від характеру застосовуваних санкцій за їх вчинення, усі правопорушення розмежовуються на злочини і кримінальні проступки. За М. Чуносим, для класифікації діяння як правопорушення обов'язковими є такі чотири ознаки: 1) громадська небезпека; 2) протиправність; 3) винність; 4) караність [12, с. 159].

У **психологічному** контексті делінквентна поведінка означає дії, які порушують соціальні норми та закони й здебільшого притаманні особам підліткового віку. Її причиною є взаємодія багатьох факторів, однак одним з ключових є відсутність належного контролю імпульсивних дій. З когнітивно-поведінкової точки зору особи з правопорушною поведінкою часто мають труднощі в здатності передбачати правові і соціальні наслідки своїх дій. Це зазвичай зумовлено недостатньо розвинутими навичками моральних суджень. Згідно з теорією морального розвитку Л. Кольберга, правопорушники переважно перебувають на нижчій стадії формування моральних суджень, отже, їхні

рішення більше центруються довкола уникнення покарання, а не дотримання інтерналізованих моральних принципів [15, с. 150–152; 28].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Деструктивні соціальні установки упредметнені у відомих афоризмах і сентенціях на кшталт «мета виправдовує засоби», «переможців не судять». Бажання досягнути «стереотипно-еталонного успіху», визнання обивательського загалу, потреба у самоствердженні за будь-яку ціну спричиняють негативне соціально-культурне тло для поширення девіантної поведінки серед молоді. Цьому також сприяють аномія, толерування корупційних дій, культ примусу, романтизація злочинного життя у ЗМІ, віртуалізація насилля у численних комп'ютерних іграх, юнацький радикалізм, прагнення ризику та гострих відчуттів, а також акумулювання в умовах війни внутрішньої тривоги та агресії без конструктивних форм психоемоційної розрядки. Каталізатором делінквентної поведінки осіб ювенального віку слугують негативна динаміка інституту української сім'ї та численні прояви соціального сирітства, зумовленого вимушеною трудовою міграцією батьків. При цьому освітні заклади гіпертрофовано приділяють увагу лише когнітивному розвитку юні, майже ігноруючи формування навичок саморегуляції, неконфліктного толерантного спілкування, конструктивних способів вирішення конфліктів тощо.

Поняття «девіантна поведінка», «делінквентність», «делінквентна поведінка», «злочинна поведінка» не є синонімічними і мають своє змістове наповнення й сутнісні відмінності. Зокрема, *делінквентну (правопорушну) поведінку* (від лат. “delictum” – «проступок, провина») інтерпретують як різновид девіантної поведінки, котрій притаманні асоціальні, протиправні прояви (проступки, правопорушення, злочини), що відхиляються від встановлених у цьому суспільстві і в цей час законів, загрожують благополуччю інших людей, громадському правопорядку або суспільству загалом та можуть бути правомірно покарані. Тобто це порушення офіційно визначених (формальних) соціальних чи культурних норм, що проявляється у вчинках (діях або бездіяльності), котрі завдають матеріальної/фізичної чи психологічної шкоди.

Делінквентна поведінка як різновид девіантної поведінки має такі сутнісні особливості: 1) незаконність – порушення законів і формально закріплених правил; 2) деструктивність – загроза основам соціального ладу і/або громадському порядку; 3) соціальна шкода – реальна шкода або ризик для окремих осіб, груп чи суспільної стабільності; 4) зумисність (довільність) – свідомий вибір діяти всупереч суспільним нормам, здійснюючи порушення закону з власної волі; 5) передбачення відповідальності – соціально закріплені покарання/санкції (неповнолітні не несуть юридичної відповідальності через недосягнення встановленого законом віку).

Отже, поняття «делінквентна поведінка» переважно означає поведінку, яка порушує соціальні норми та закони, охоплюючи як незначні порушення формальних правил, такі як прогули чи пошкодження громадського майна, так і серйозні кримінальні злочини, такі як крадіжка чи насильницький напад. Делінквентна поведінка зазвичай починається з незначних порушень соціальних норм (протиправна поведінка) і може перерости в злочинну. Глибоке розуміння типів, основних характеристик, причин, механізмів виникнення такої поведінки має вирішальне значення для її діагностики, розроблення ефективних заходів профілактики та стратегій реагування/втручання, отже, для гармонійного розвитку осіб ювенального віку та проєктивного налагодження конструктивних соціальних процесів.

Перспективами подальшого наукового пошуку з піднятої проблематики є дослідження психологічних (темпераментальних, інтелектуальних, гендерних), етнокультурних, статевих, вікових та інших соціально-демографічних (рівень освіти, матеріальне забезпечення, місце проживання (місто/село), тип сім'ї) особливостей делінквентів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антоненко Т. Психологічні засади становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2019. 43 с.
2. Вольнова Л. Профілактика девіантної поведінки. Київ: Психологічний освітній сайт. 2009. URL: <https://www.annadomina.com/studentam/pershodzherela/delinkventna-povedinka>.
3. Гірняк А., Гірняк Г. Соціально-психологічний аналіз формопроявів делінквентної поведінки молодіжної субкультури ПВК «Редан» в умовах війни. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (10–11 березня 2023 року, Київ) / за ред. Ю. Швалба. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2023. С. 41–45.
4. Гірняк А., Гірняк Г. Формовияви девіантної поведінки у сучасних молодіжних субкультурах та їх соціально-психологічний аналіз. *Психологія і суспільство*. 2023. № 1. С. 199–204.
5. Гірняк А. Психологія модульно-розвивальної взаємодії: монографія. Тернопіль: ВПЦ «Університетська думка», 2020. 376 с.
6. Делінквентна поведінка. Основи здоров'язбережної компетентності: курс підготовки вчителів. URL: <http://multycourse.com.ua/ua/glossary/82>.
7. Делінквентна поведінка. *Психологія: енциклопедія практичної психології*. URL: http://psychologis.com.ua/delinkventnoe_povedenie.htm.
8. Кікалішвілі М. Делінквентна поведінка: поняття, ознаки та детермінанти. *Юридична наука*. 2016. № 2 (56). С. 178. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/jnn_2016_2_18%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/jnn_2016_2_18%20(1).pdf).
9. Онуфрієва Л., Чайковська О. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: видавець Ковальчук О., 2024. 172 с.
10. Офіс генерального прокурора. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 17.02.2025).
11. Степанов О. Психологічна енциклопедія. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
12. Чуносів М. Класифікації видів делінквентної поведінки як теоретична проблема. *Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво*. 2013. № 11. С. 158–161.
13. Agnew R. Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency. *Criminology*. 1992. № 30 (1). P. 47–88.
14. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders; 5-th ed. text rev. Arlington. VA: American Psychiatric Publishing, 2022. 1050 p.
15. Bandura A. Social Learning Theory. Prentice – Hall, 1977. 300 p.
16. Bartol Curt R., Bartol Anne M. Criminal behavior: a psychological approach. Harlow; London; New York: Pearson, 2017. 666 p.
17. Becker H.S. Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance. Free Press. New edition, 1997. 224 p.
18. Cohen A.K. Delinquent Boys: The Culture of the Gang. Free Press, 1955. 186 p.
19. Durkheim E. The Rules of Sociological Method. New York; London; Toronto; Sydney: The Free Press, 1938. 256 p.
20. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. W.W. Norton & Company, 1968. 288 p.
21. Farrington D.P. Developmental and Life-Course Criminology: Key Theoretical and Empirical Issues. *Criminology*. 2003. № 41 (2). P. 221–256.
22. Freud S. The Ego and the Id. Hogarth Press, 1923. 160 p.
23. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life. Doubleday Anchor Books, 1959. 224 p.
24. Hirschi T. Causes of Delinquency. University of California Press, 1969. 224 p.
25. Ivanov O., Bogdanova T. Youth Delinquency in Ukraine: Causes and Prevention. *Journal of Eastern European Studies*. 2020. № 12 (3). P. 125–135.
26. John P. Hoffmann. Academic Underachievement and Delinquent Behavior. *Youth & Society*. 2018. № 5 (52). P. 728–755.
27. Kenchadze E. Delinquent Behavior. Its Characteristics and Determining Factors. *European Scientific Journal*. 2015. № 4. P. 71–74.
28. Kohlberg L. The Psychology of Moral Development. Essays on Moral Development. Vol. II. San Francisco: Harper & Row, 1984. 729 p.
29. Lemert E.M. Social Pathology. McGraw – Hill, 1951. 286 p.
30. Loeber Rolf, David P. Farrington (eds). From Juvenile Delinquency to Adult Crime: Criminal Careers, Justice Policy and Prevention. New York, 2012; online edn, Oxford Academic, 20 Sept. 2012, 416 p.
31. Lombroso C. Criminal Man. Duke University Press, 1876. 320 p.

32. Merton R.K. Social Theory and Social Structure. Simon and Schuster, 1968. 702 p.
33. Parsons T. The Social System. The Free Press, 1951. 536 p.
34. Petrova L. Minor Offenses Among College Students: A Ukrainian Perspective. *Crime and Delinquency*. 2019. № 25 (2). P. 70–80.
35. Reckless W.C. The Crime Problem. Appleton – Century– Crofts, 1967. 468 p.
36. Shulga O., Ivanchenko A., Tarasova K. The Role of Family and School in Preventing Student Delinquency. *Ukrainian Sociological Review*. 2017. № 5 (2). P. 43–50.
37. Siegel L.J. Criminology: Theories, Patterns, and Typologies. Belmont, CA: Cengage Learning, 2017. 554 p.
38. Skinner B.F. Science and Human Behavior. New York: Macmillan, 1953. 466 p.
39. Sutherland E.H. Principles of Criminology. Lippincott, 1947. 356 p.
40. Walters G.D. The Criminal Lifestyle: Patterns of Serious Criminal Conduct. Thousand Oaks: Sage Publications, 1990. 287 p.